
KITEKINTŐ

A MEZŐGAZDASÁG PRIVATIZÁCIÓJA – A MAGYAR MEGKÖZELÍTÉS SAJÁTOSSÁGAI

(Privatisation of the Agriculture: specialities of the Hungarian Approach)

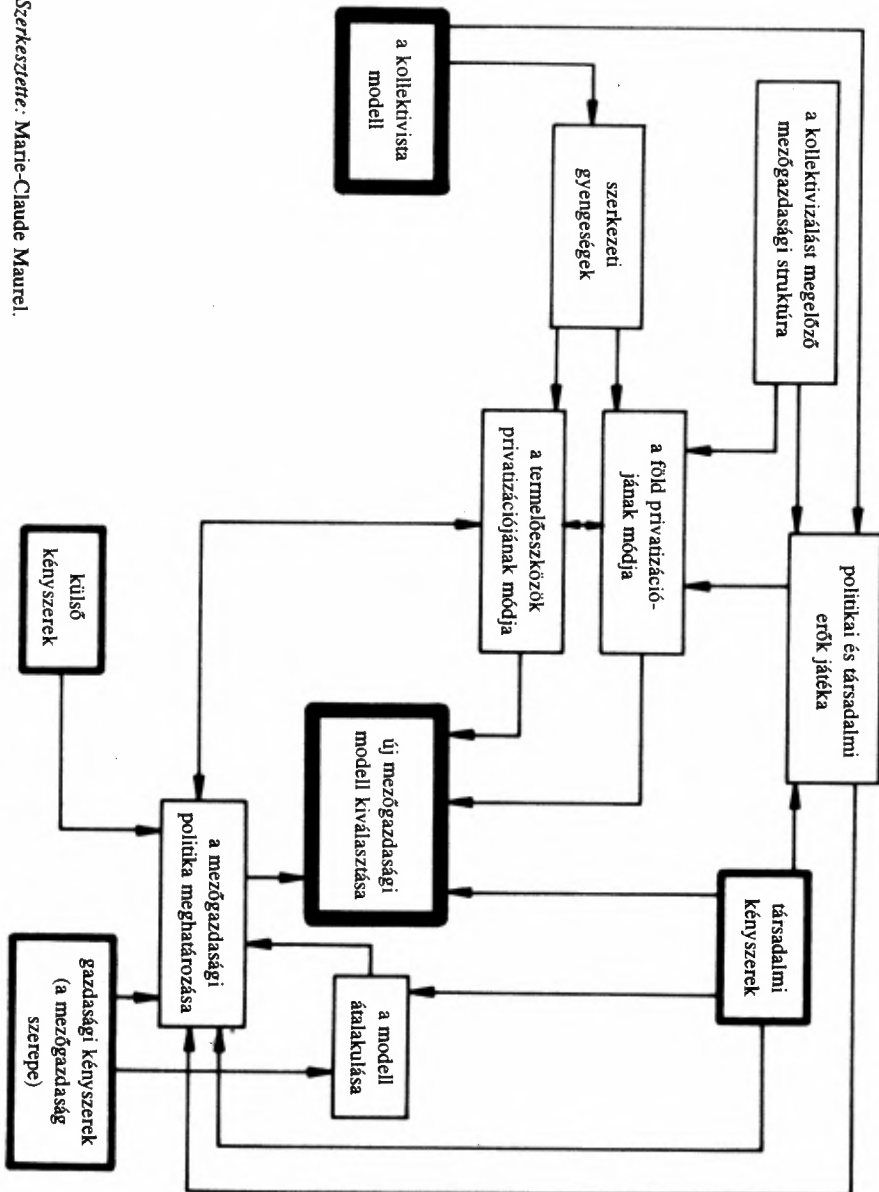
MARIE-CLAUDE MAUREL

Magyarország, közép-európai szomszédjaitól eltérően, igyekezett elkerülni a „sokkterápia” alkalmazását, ezzel szemben inkább a fokozatos átmenet stratégiáját választotta. A magyar gazdaság döntéshozói több évtizedes reform-tapasztalatokkal felvértezve nem tömeges privatizációt kívántak végrehajtani, hanem a részérdekeket figyelembe vevő árnyaltabb módszer, illetve pragmatikusabb megközelítés mellett döntöttek. Hasonlóképpen vélekedtek a magyar mezőgazdaság irányítói is, akiknek célkitűzései szerint a szektor fokozatos szerkezeti átalakítása során a mezőgazdaságnak alkalmazkodnia kell a piacgazdaság viszonyaihoz, ám ezzel egyidőben fenn kívánták tartani a termelés és az agrár-export korábbi nagyságát is. Kelet-Európa némely országában a dekollektivizáció a magyarországinál lényegesen gyorsabb volt, így például Romániában 1991-re teljesen lezárult a földek visszaadásának folyamata. Magyarországon a termelőszövetkezetek átalakulása 1992 tavaszán kezdődött el, miután 1991 júniusában a törvényhozás elfogadta az egykori földtulajdonosok kárpótlását rendező törvényt, illetve 1992 januárjában a szövetkezeti vagyon nevesítésének folyamatáról rendelkező törvényt. Ezeknek a törvényeknek a végrehajtási utasításai pedig egészen sajátos úton indították el a magyar mezőgazdaság privatizációját.

A magyar agrárprivatizáció sajátosságainak meghatározásához meg kell vizsgálnunk a magyar mezőgazdaság történeti fejlődését, a társadalom átstrukturálódásának folyamatát, s azon politikai és társadalmi erők játékát, amelyek beleszóltak a föld és a termelési javak privatizálási módjának megválasztásába. Az új magyar mezőgazdasági modell megválasztásában ugyanis fontos szerepet játszottak – az agrárpolitika szándékai mellett – gazdasági, társadalmi kényszerek és érdekek is. A mezőgazdaság strukturális átalakításának programja az „ancien régime” kollektivista modelljéből indul ki, amelyet egy új, közelebbről még nem határozott mezőgazdasági modellt kíván átformálni (1. ábra). A séma középpontjában a föld és az egyéb javak privatizációjának módja áll. A privatizáció modelljének kialakításánál figyelembe kellett venni a korábban már létező struktú-

1. ÁBRA

A mezőgazdaság szerkezetének átalakulási meghatározó tényezők
 (Factors defining the reformation of the structure of agriculture)

Szerkesztette: Marie-Claude Maurel.

rákat, valamint azokat a társadalmi erőket és érdekcsoportokat, amelyek politikai vitákban fejtették ki álláspontjukat. Egy olyan társadalom számára, amely a demokrácia és a jogállam kialakítását tűzte ki célul, a piacgazdaságra való áttérésnek igen nagy a társadalmi tétje, ennél fogva az átalakulás módja folyamatosan polémia tárgya a gazdasági és a társadalmi élet szereplői között.

Tanulmányom első részében a kollektivizált magyar mezőgazdaság modelljének fejlődési sajátosságait vizsgálom meg. A második fejezetben a mezőgazdaságban dolgozóknak a privatizáció során tanúsított magatartásával foglalkozom. Végül a harmadik részben annak elemzésére vállalkozom, hogy a társadalom különböző csoportjai miként jelentek meg a politikai küzdőtéren, s hogyan viszonyultak a privatizáció folyamatához.

A mezőgazdaság privatizációját meghatározó strukturális tényezők

Visszatérés az agrárkérdéshez

A magyar vidéki népesség a 20. század során igen különböző tapasztalatokat szerzett az ágazatokkal illetően: a két világháború között, illetve a II. világháborút követően agrárreformokkal próbálták rendezni a magyar mezőgazdaság helyzetét, amelynek sorsát megpecsételte az ötvenes-hatvanas években végrehajtott kollektivizálás. Az 1945-ös agrárreform a magyar mezőgazdaság félf feudális struktúráját bontotta le véglegesen, s a nagy egyházi és világi birtokokat kistulajdonos, illetve földnélküli parasztok között osztották ki. Rövid idő alatt a kis családi gazdaság,¹ illetve a kisparaszti gazdálkodás modellje vált általánossá Magyarországon. Ennek a kisparaszti társadalomnak a Független Kisgazdapárt programja adott megfelelő agrár ideológiát. Ám ezek a sikerek időlegesen bizonyultak, és a mezőgazdaság kollektivizációja a szocialista nagygazdaságok dominanciáját eredményezte. Kétségtelen azonban, hogy Magyarországon nem törekedtek a kis családi gazdaságok teljes felszámolására. A szocialista korszakban a két mezőgazdasági struktúra egymást nem kizárva, egyfajta szimbiózisban élt egymás mellett.²

A mezőgazdaság szerkezeti átalakítása és a végrehajtott iparosítás ellenére a magyar vidéki társadalomban nem ment végbe tömeges paraszti elvándorlás. Kétségtelen viszont, hogy a mezőgazdaság súlya lényegesen csökkent, különösen, ha figyelembe vesszük azt, hogy a két világháború között a mezőgazdaság az aktív népesség 60%-át foglalkoztatta. Ez a magas arány a szocialista mezőgazdaság korszakában 18%-ra csökkent. A mezőgazdaság mindenestre a foglalkoztatási rendszer központi tényezője maradt, létalapját adta a tízmilliószámú ország több mint négy millió vidéki lakosának. A szövetkezetek és az állami gazdaságok a mezőgazdasági termelés mellett jelentős ipari és szolgáltató tevékenységet is folytattak, ezenfelül a háztáji gazdaságokból származó bevételek is gyarapították a mezőgazdasági üzemekben dolgozók jövedelmét. Mindezek

együttesen eredményezték azt, hogy a magyar vidéki népesség nem áramlott be tömegesen a nagyvárosokba. A piacgazdaságra való áttérés és az új struktúra kialakítása azonban a teljes vidéki gazdasági szervezet eltűnését eredményezte, visszavetve a vidéki magyar társadalom viszonylagos prosperálását. A leírtak ismeretében előre látható volt a vidéki munkanélküliség gyors növekedése, amelyet mindenekelőtt a szövetkezetek sorozatos csődje táplált. Az átalakult mezőgazdasági vállalkozások pedig a korábbinál lényegesen kevesebb ember foglalkoztatására képesek. A szerkezeti átalakulás tehát azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy miként Közép-Európában általánosan, az agrárkérdés Magyarországon is komoly zavarokat okoz. Elsősorban két szempontot célszerű számításba venni: egyfelől azt, hogy a vidék demográfiai viszonylag produktív, másfelől, hogy a tulajdonlás új rendjének jogi szabályozása – legalábbis az első időszakban – a mezőgazdaság szerkezetének szétesésével jár.

A kollektívizmus modelljének hagyatéka

A meghatározó szerkezeti elemei közül a kommunista korszak öröksége a legsúlyosabb, mindenekelőtt az, hogy a kollektívizmus³ központi jövedelemelosztó rendszere nagyon nehezen bontható le.

A munka társadalmi jellemzői

Idézzük fel a kollektívista modell okozta változást, a föld, valamint a termelési eszközök közös tulajdonán alapuló viszonyok etikai pusztító hatását. A mezőgazdaság „szocialista átszervezése” csaknem teljesen kitörölte a mezőgazdasági szövetkezetek és az állami gazdaságok bérmunkásainak mentalitásából a paraszti tradíciót. A „közös tulajdonhoz” való viszony személytelenné, anonimá vált, s ezzel a megfoghatatlan „szocialista tulajdonnal” szemben értelmét veszítette a dolgozói felelősség. A gazdasági és a technikai változások, amelyeket a termelési javak koncentrációja igényelt, valamint a nagylétszámú munkáskollektívák létrehozása alapvetően megváltoztatta a mezőgazdasági munka tartalmát. Ily módon a paraszti munka elveszítette egykori összetett jellegét, s átalakult szektorok szerint szétbontott, területileg körül nem határolt, felülről irányított tevékenységgé. A mezőgazdasági munkát csoportokba szervezett, központilag irányított munkások végezték, ami nagyban emlékeztet az egykori nagybirtokok munkaszervezetére. Ugyanakkor a szövetkezeti tagokat és alkalmazottakat (miként az állami gazdaságok bérmunkásait) egy valódi társadalmi szerződés védte, amely szociális és kulturális szolgáltatásokat, a foglalkoztatás biztonságát, valamint a minimálbért garantálta számukra.

A szocializmus korszaka megtörte a generációk tapasztalatainak családi hagyományozódását, átformálta a társadalmi-szakmai státust meghatározó képzést, igyekezett felszámolni a vállalkozási szellemet, melynek következtében csaknem teljesen eltűnt a sok-

irányú képzettséget igénylő paraszti életforma. E folyamat napjainkra már-már megfordíthatatlannak tűnik. A háztáji gazdaságok, illetve a kis kézműipari műhelyek azonban kaphattak bizonyos vállalkozási támogatást, különösen Magyarországon, ahol a második gazdaság a fejlődés fontos tényezője volt. Ám kérdéses, hogy ezek a kistermelők, akik nem rendelkeznek megfelelő tőkével és eszközökkel, sem jelentős piaci tapasztalatokkal vállalkoz-e az egyéni vállalkozással, illetve a magángazdálkodással járó kockázatot? Kérdés továbbá az is, hogy mekkora lesz a költség- és időigénye az új viszonyokhoz való alkalmazkodásnak?

A közös tulajdon

A szocialista korszakban erősen sérült a magántulajdon biztonsága, s ahhoz, hogy ne kerülhessen veszélybe a piacgazdaság kialakulásának folyamata, mindenekelőtt a magántulajdont kellett jogaiba visszahelyezni.

A kollektivizálás a parasztság javainak valódi elidegenítését jelentette, ami azonban a szovjet modelltől eltérő módon történt, mivel a földet nem vették állami tulajdonba, s nem hoztak létre azonnal közös tulajdont. Az első szövetkezetek megalakítása idején a föld a parasztok tulajdonában maradt.

Nem született olyan törvény, amely megszüntette volna a szövetkezeti tagok földtulajdonát, de ez mégsem jelentette a föld feletti szabad rendelkezés jogát. A megszorítások következtében e tulajdonforma nagyon korlátozott tulajdonként működött.⁴ Ami az egyénileg használt földdarabot illeti, fontos tisztázni azt, hogy az erre vonatkozó művelési jog az idő tájt alakult ki, amikor a magántulajdonban lévő paraszti termelőeszközök átkerültek szövetkezeti tulajdonba. A hivatalos terminológiában ezt a formát mint „személyi” vagy „egyéni” tulajdont emlegették, kényszerűen kerülve a magántulajdon terminus használatát.

Másrészről a földterület használatát lehetővé tették azoknak a tagoknak is, akik földtulajdon nélkül léptek be a szövetkezetbe. A földterület használata szorosan kötődött a közös tulajdonban végzett munkához, s jelentős természetbeni előnyökkel járt maga a szövetkezeti tagság.

A tulajdonjog tehát jogi értelemben teljesen kiürült, bár formálisan fennmaradt. Magyarországon a szövetkezetek által művelt földterület egy része ugyanis szövetkezeti tagok tulajdonában maradt. A magyar szövetkezetekben használt földek 39%-a volt a tagok tulajdonában, amely után a tulajdonosok földjáradékot kaptak. A kollektivizáció időszakától fogva, azonban sok tulajdonos hagyta el a szövetkezeteket, hátrahagyva tulajdonát, amely a szövetkezet osztatlan tulajdonává vált. Magyarországon egy 1967-es törvény alapján a szövetkezetből eltávozott tulajdonosok kaptak némi anyagi kompenzációt a tulajdonukért, ám ez az összeg nevétségesen alacsony volt.

Ily módon az egykori földtulajdonosok javaiból folyamatosan feltöltődött a szövetkezetek „osztatlan tulajdona”. Ez hasonlóképpen történt más termelőeszközökkel is (épü-

letek, gépek, állatállomány). Elméletben tehát egy szocialista tulajdonformáról van szó, amely azonban különbözik az állami tulajdontól – ideológiailag attól alacsonyabb rendű, mivel egy munkaközösség tulajdona, s nem „az egész népé”. A tagok közös tulajdona, amelyet „osztatlannak” neveztek, azt jelentette, hogy a tényleges vagyont nem lehet szétosztani amikor a tagok nyugdíjba mentek, a nyugellátás a szövetkezeti rendszer részeként működött. A szövetkezeti tag nem mint a társadalmi javak hordozója, hanem mint a kollektíva tagja kapcsolódott a tulajdonához.

A „közös” tulajdonosok nem voltak anyagilag felelősek a szövetkezet javaiért, tulajdonosi érdekeiket pedig alapvetően deformálta a központi tervezésre alapozott irányítási mód. A szövetkezeti tagok ellenőrzési joga már nagyon korán formálissá vált, a közgyűlés szerepe a párt és az állami adminisztráció által hozott döntések jóváhagyására szorítkozott. A szövetkezeteknek a szocialista tulajdon egységesített rendszerébe történt integrálása azzal járt, hogy szétválasztották a tagokat és a szövetkezeti tulajdont. Valójában a szocialista mezőgazdaságban eltűnt a tulajdonos, viszont helyette kialakult a „vezetők” hatalma, amely a közös javakat gyakran úgy kezelte, mintha az a saját tulajdona lenne. Ez az átalakulás a szocialista hatalom támogatásával ment végbe, mivel ily módon közelebb juthattak a végső célhoz, az állami tulajdon eszményéhez. A szocialista tulajdon felsőbbrendűségének terminológiáját ugyan nem használták, aminek az volt az oka, hogy a teljes kisajátításnak nem volt törvényi háttere. A szövetkezeti tulajdon fikciója emiatt fennmaradt, elrejtve a valóság tényeit. A „közös” tulajdon privatizációja pedig igen ellentmondásos helyzetet eredményezett.

A társadalmi szereplők viszonya a privatizációhoz

A kollektív termelésre alapozott társadalmi kapcsolatok megváltozása nem önmagában ment végbe. Számba kell vennünk, hogy a társadalmi szereplők mutáción mentek át, amely átalakította társadalmi státusukat és munkájuk feltételeit, megváltoztatta életszínvonalukat. Ez a világ nem nyertese annak a társadalmi mobilitásnak, amit az átalakulás okozott. Kérdés, hogy milyen mértékben rendelkeznek a társadalom szereplői az átalakulás által megkívánt adaptációs és kezdeményező képességgel? Milyen mértékben képesek átalakítani szakmai specializációjukat, s milyen attitűdökkel rendelkeznek a javak tulajdonának átalakításával kapcsolatban?

Az átalakulás tekintetében a társadalom szereplőinek stratégiaválasztását erősen befolyásolja az „ismerethiány leple”, vagyis ismerik a társadalomban elfoglalt helyüket, a munkafeltételeiket, de nincs elképzelésük arról, hogy az új rendszer mit tartogat számukra. Minden beszélgetésnek, amelyet a mezőgazdaságban dolgozókkal helyzetükről folytattam, a központi gondolata a bizonytalanság volt. Általános az ismerethiány a piacgazdaság viszonyai között működő mezőgazdaság mechanizmusairól, s a társadalmi sze-

replők úgyszintén nem rendelkeznek előképekkel a formálódó rendszerben elfoglalandó gazdasági és társadalmi helyzetükről sem.

1991-92 telén vizsgálatot végeztünk, amelynek keretében közel 120 személyt, szövetkezeti tagokat és alkalmazottakat kérdeztünk meg Bólyban (Baranya megye) és Jakabszálláson (Bács-Kiskun megye), valamint munkásokat a Bólyi Mezőgazdasági Kombinátban. A vizsgálat során feltett kérdésekkel a dolgozóknak a privatizációval kapcsolatos attitűdjeit igyekeztük meghatározni⁵.

A tulajdon-érzék leépülése

Kérdéseink első csoportja a dolgozók viszonyát igyekezett tisztázni vállalkozásaik javaihoz. Külön foglalkoztunk a földdel és a termelőeszközök különböző típusaival (épületek, gépek, állatállomány). Kérdéseinket ahhoz igazodva módosítottuk, hogy termelőszövetkezetet vagy állami gazdaságot vizsgáltunk-e. Ily módon igyekeztünk alkalmazkodni a „szocialista tulajdonformák” jogi sajátosságaihoz (szövetkezeti tulajdon, állami tulajdon). Az első esetben a terminológia egységei a szövetkezetet, illetve a szövetkezeti tag, míg a második esetben államról és vállalatról beszéltünk (*1. táblázat*).

1. TÁBLÁZAT
A dolgozók tulajdonjogi ismeretei
(Ownership law skills of the workers)

	bólyi termelő- szövetkezet		jakabszállási szakszövetkezet			bólyi állami kombinát	
	földek	épületek és más termelő- eszközök	földek	épületek és más termelő- eszközök		földek	épületek és más termelő- eszközök
A szövetkezet	11	20	5	27	az állam	17	9
A tagok	20	15	15	12	a kombinát	9	20
Mindkettő	10	7	20	1	mindkettő	7	7
Nem tudja	2	1	3	2	nem tudja	8	5
Összesen	43	43	42	42	összesen	41	41

Ami a státust illeti, a magyar mezőgazdasági dolgozók világosan különbséget tettek a földtulajdon és más termelőeszközök tulajdona között. Bólytól Jakabszállásig a mezőgazdasági dolgozók többsége (75-80%-a) tudta, hogy a föld nem kizárólag a szövetkezet tulajdona. Bólyban sokkal többen válaszolták, hogy a tagok a tulajdonosai a földnek, mint ahányan tudták, hogy a föld egyszerre a tagok és a szövetkezet tulajdona.

Ettől eltérően, a jakabszállási szakszövetkezetben,⁶ a válaszolók kétharmada tudta, hogy a föld a tagok és a szövetkezet tulajdona, s csupán egyharmad vélekedett úgy, hogy a föld kizárólag a tagoké. A szövetkezeti (közös) tulajdon fogalma akkor jelent meg, amikor más termelőeszközök tulajdonáról esett szó (a válaszolóknak Bólyban fele, Jakabszálláson kétharmada vélekedett úgy, hogy ezek szövetkezeti tulajdonban vannak), s a válaszolóknak mindössze egyharmada gondolta úgy, hogy ezek magántulajdonban vannak. Ez a különbség, amely Magyarországon a föld és más termelőeszközök tulajdonának megítélése között mutatkozik, valószínűleg abból ered, hogy a személyi földtulajdon kategóriája – a földjáradéknak köszönhetően – a szövetkezetek keretén belül megőrződött.

A bolyi kombinát dolgozóinak válaszai lényegesen nagyobb zavart tükröztek. A válaszolók 41%-a az államot tartotta a földek tulajdonosának, 22% a kombinátot, 17% pedig mindkettőt megnevezte tulajdonosként. A termelőeszközök tulajdonának megítélésében teljesen ellentétes képet kaptunk, mivel a dolgozók 48%-a úgy vélekedett, hogy a kombinát a tulajdonos, 22%-a szerint az állam, míg 17%-uk mindkettőt a termelőeszközök tulajdonosának tartotta. Igen sokan vallották be, hogy nem tudják valójában ki is a javak tulajdonosa. A válaszoknak ez a szóródása, pontosan mutatta a tulajdonviszonyokról kialakult elmosódott képet. A szocialista, az állami és a szövetkezeti tulajdon fogalmának ideológikus manipulációja, illetve a körülöttük folyó több évtizedes skolasztikus vita megnehezítette a tulajdon pontos meghatározását. Egy absztrakt közösségről van-e szó, a tulajdonosok közösségéről, vagy pedig a kettő összekapcsolódásáról? A zavar még nagyobbnak mutatkozott, ha állami tulajdonról volt szó, amely összekeveredik egy teljesen személytelen absztrakcióval.

Kérdéseink második csoportja („A föld, az épületek, az anyagi javak és az állatállomány tulajdonosának érzi-e magát?”) a tulajdonhoz való viszonyt igyekezett tisztázni, függetlenül attól, hogy a dolgozókat milyen jogviszony fűzte az adott tulajdoni tárgyhoz (2. táblázat). A tulajdon-érzet nagyon széles határok között változott, igazodva a társadalmi státushoz és a helyi viszonyokhoz. Az egyik fontos tényező a termelőeszközök típusa volt. A kombinát alkalmazottainak több, mint fele nem érzett kötődést általában a termelőeszközökhöz, s csupán egyharmaduk érzett ilyen viszonyt. A szövetkezeti tagok válaszaiban igen jelentős különbség mutatkozott ha a földről, illetve ha más termelőeszközökről volt szó. A föld iránti erős kötődésről számolt be a megkérdezett szövetkezeti tagok fele, ám az egyéb termelőeszközökhöz való érzelmi viszony közel sem volt ilyen erős. Egy másik termelőegységben, a bolyi termelőszövetkezetben ez a kötődés erősebbnek mutatkozott (a megkérdezettek több, mint fele), mint a jakabszállási szakszövetkezetben (a válaszolók negyede). Az eltérés valószínűleg abból ered, hogy a szakszövetkezeti forma jól látható különbséget tesz a közös és az egyéni szféra között.

Ha a tulajdon-érzet nem is rombolódott le teljesen, mégis nagyon széttöredezetté vált, részben a munkaszervezet, részben pedig a jogi helyzet félreismerése miatt.

2. TÁBLÁZAT
A dolgozók tulajdon-érzete
(Sense of ownership of the workers)

	bólyi termelő- szövetkezet				jakabszállási szakszövetkezet				bólyi állami kombinát			
	igen	nem	nem tudja	össze- sen	igen	nem	nem tudja	össze- sen	igen	nem	nem tudja	össze- sen
Földek	21	19	2	42	23	17	1	41	15	21	4	40
Épületek	22	17	3	42	9	31	1	41	13	23	4	40
Anyagi javak	25	14	3	42	11	27	3	41	15	21	4	40
Állatállomány	24	16	2	42	10	28	3	41	14	22	4	40

A mezőgazdasági vállalkozások privatizációja során tanúsított magatartások

A privatizációval szembeni viszonyt a következő kérdésekkel igyekeztünk felderíteni: „Az Önök számára előnyökkel járt-e a szövetkezet (illetve állami gazdaság) privatizációja? Ha igen, milyen módon? Ha nem, akkor miért?” A kérdésekhez szándékosan nem adtunk előre megfogalmazott válaszlehetőségeket.

A magyar szövetkezeti tagok igen tartózkodóak voltak a privatizáció megítélését illetően, a válaszok nagyobb része negatív volt, míg a nagy állami kombinát alkalmazottai kevésbé elleneztek ezt a folyamatot. A válaszok részletes vizsgálata egy kevésbé éles szembenállást fedett fel a privatizáció hívei és ellenzői között. Nagyon sok igenlő választ kísérték olyan kommentárok, hogy nincs jelentősége annak, kapcsolódnak-e a privatizáció folyamatához, s egészében véve szkeptikusak a privatizáció sikerét illetően. Vizsgálatunk során konstatáltuk a fogalom alapvető kétértelműségét: a privatizációt a mezőgazdaságban dolgozók úgy szemlélték, mint egyszerű és tiszta visszatérést a magántulajdonhoz és az egyéni gazdálkodáshoz, majd hozzáfűzték, hogy a tulajdonviszonyoknak ez az átalakulása a szövetkezetek, illetve az állami gazdaságok keretében megy végbe.

A megkérdezett személyek az előnyök és hátrányok szempontjából valójában igen árnyaltan ítélték meg mind a magántulajdonra alapozott egyéni művelést, mind a közös gazdálkodást. Az első esetben a vélemények a feltétel nélküli elfogadás és bizonyos esetek, illetve típusok elítélése között ingadozott. A kollektivistá modellel szemben, akik visszautasították a privatizáció ezen formáját, azzal érveltek, hogy az állam sajátos jellemzői miatt nem irányíthatja a javak privatizációját. A privatizáció hívei meghatározták a feltételeket, amelyek kívánatosak ahhoz, hogy a tulajdonviszonyok átalakulása teljes legyen, s utaltak arra, hogy megkerülhetetlen a preferenciák meghatározása, amelyek

alapján a javakat felosztják. A személyes előny vagy hátrány, amit a privatizációtól várnak, úgy tűnik, meghatározó motiváció. Így Jakabszálláson nagyon világos volt a hasadás azok között, akik egykori földjük visszaszerzését remélték, s azok között, akik nem reméltek semmit a privatizációtól (a „földnélküliek”, a fiatalok) (3. táblázat).

3. TÁBLÁZAT

A dolgozóknak a privatizáció során tanúsított magatartása
(Behaviour of the workers during the privatisation)

	Bólyi termelő- szövetkezet	Jakabszállási szakszövetkezet	Bólyi kombinát
Igen	22	19	24
átalakult vállalkozás keretében	13	13	16
magángazdaság keretében			
nem tudja, milyen feltételek szükségesek	4	3	6
Nem	19	20	11
ragaszkodik a kollektív modellhez	2	9	1
elutasítja a privatizáció módjait	3	2	2
elutasítja a magángazdálkodást	9	4	5
fél a jövőtől, aggódik munkahelye elvesztése miatt	5	4	3
Nem tudja	2	3	6
A válaszok száma	43	42	41

A véleményformálásban szerepet játszott az individuális, illetve a családi értékrend, a kor, a szakmai végzettség, a társadalmi helyzet és a helyi környezet. A bólyi szövetkezeti tagok elutasították a magángazdaság lehetőségét. Ennek az elutasításnak két döntő oka volt. Egyrészt elutasították a visszatérést egy már elavult gazdálkodási rendszerhez (számításba kell venni, hogy a modernizálódott vidéki települések már nem felelnek meg a paraszti gazdálkodás igényeinek), másrészt úgy vélték a magángazdálkodás lényegesen nagyobb kockázattal jár, elkerülhetetlen az alkalmazkodás a piac változó igényeihez, és nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a pénzügyi és anyagi feltételek többnyire hiányoznak. A szövetkezetek és az állami gazdaság dolgozói közül sokan támogatták a létező struktúra fenntartását (a vagyon felosztása nélkül), a többség azonban felsorolta a javak felosztásának módjait, de a végrehajtásban méltányosságot és konszenzust sürgetett.

Jakabszálláson a földek visszaadását leginkább az egykori tulajdonosok szorgalmazták. A szövetkezeti struktúrához való ragaszkodás ezzel együtt erős maradt, amelyet „jó megoldásnak” tartottak, mivel létéből jócskán profitáltak – hatékonyan működött, s

képes volt eltartani háromszáz családot. Védelmezték azért is, hogy elkerüljék „a javak elterközlését”, az anarchiát és egy rossz emlékű társadalmi rend visszatérését (a nagybirtok rendszerét, amelyről a legöregebbek még őriznek emlékeket). Néhányan felvetették a szövetkezeti vezetők meggazdagodásának a kérdését. Mindezek jól tanúskodnak a társadalmi egyenlőtlenségek iránti érzékenységről, amelyet részben a távoli múltban szerzett tapasztalatok (felidéznek a koldusok, illetve a föld nélküli rabszolgaság emlékeit), részben pedig a közelmúlt alakított ki (a szövetkezeti nomenklatúra felemlegetése).

Helyzete és mérete alapján a bolyi kombinát különálló eset. Ennek a nagyvállalatnak a dolgozói általában optimistábbnak mutatkoztak, és támogatták a vagyon felosztásával járó átalakulást. A feltett kérdésekre adott válaszok alapján kiderült, hogy a munkások tájékozottak, pontosan ismerik a vagyon felosztásának módozatait. Sokan szeretnék, ha az alkalmazottak a kombinát részvényeseivé válnának. Jónéhányan vélekedtek úgy, hogy a vállalkozást szét kellene bontani, s önálló egységek formájában újjászervezni. A magángazdaság lehetőségét az állami gazdaság alkalmazottai is nagyjából elutasították, csupán egy egészen kis csoport nyilvánította ki, hogy magánvállalkozásban szeretne dolgozni, mivel ezt hatékonyabb gazdálkodási formának tartja, s úgy véli, hogy a valódi szerkezeti átalakulásnak ez a záloga.

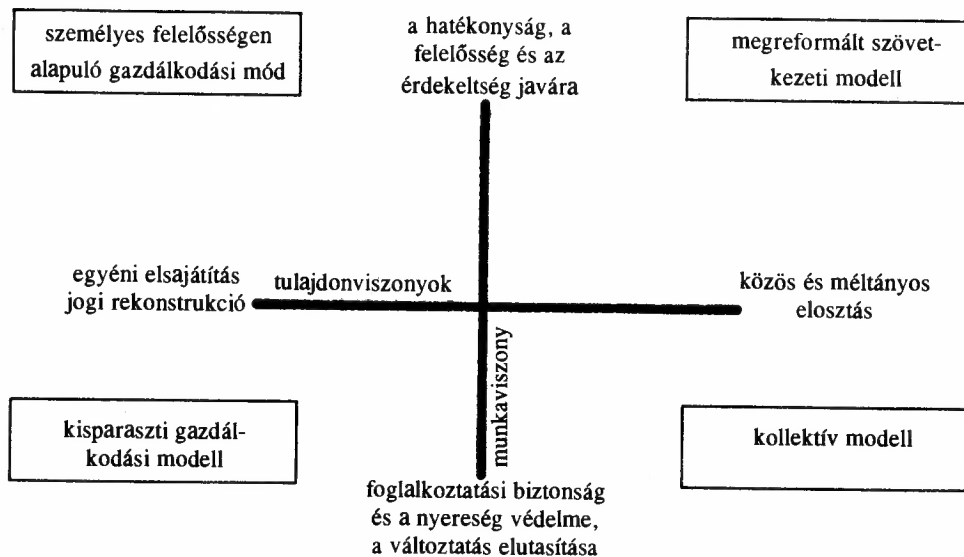
Képviseltek és ideál modellek

A társadalmi szereplők képviselői rendszerei a társadalmi-termelési viszonyok két alapvető jellemzője mentén szerveződtek meg a tulajdonhoz és a munkához való viszony alapján, amit a 2. ábra két tengelye mentén mutat be. A munkához való viszony átalakulása miatt romlik a munkahely biztonsága és a társadalmi biztonság, amit a kollektív gazdálkodás jelentett. A munkához való viszony alapvető átalakulásával viszont nő a hatékonyság, a személyes érdekelttség és felelősség, vagyis a privatizáció a munkaszervezet megjavításának előfeltétele.

A tulajdonlás szempontjából a közös tulajdon és a magántulajdon áll egymással szemben. A közös tulajdont gyakran a „jobbik” megoldásnak tartják, de elutasítják mint gazdálkodási formát („Mások fognak rajta meggazdagodni...”). A közös javak felosztását az egalitárius koncepció szerint képzelik el („Igen, ha mindenki ugyanakkora részt kap”). Ezzel szemben a magántulajdonba vételt a gazdasági rendszer átalakulási feltételeként tartják számon („amennyiben Nyugatról közelítünk, elkerülhetetlen feltétel a magántulajdon léte”). A magántulajdon helyreállítása magában foglalja a javak visszaszolgáltatását és ezzel kapcsolatban felvetődő jogi igények megválaszolását. (Néhány magyar szövetkezeti tag válaszaiban megjelent a visszakövetelés igénye.)

Ezeknek az értékeknek és érdekeknek a játékból négy ideál modell, illetve képzetrendszer formálódott ki, amelyeket a 2. ábrán igyekeztünk bemutatni.

2. ÁBRA
 Ideál modellek
 (Ideal model)

Szerkesztette: Marie-Claude Maurel.

A *kollektivista modell* (a dolgozók megítélése alapján) egy „kevés munka, nagy biztonság” típusú társadalmi szerződésen nyugszik, s rokonságot mutat a közösség elvű egalitárius utópiákkal – a munkák közös elvégzése elfedi az egyéni felelősséget és a teljesítménybeli különbségeket. Ez a modell, amely domináns gazdálkodási formaként működött, nagy számban igényelt alacsonyán képzett munkaerőt. Komoly előnynek számított, hogy a szövetkezet garantálta tagjai számára a létminimumot (fizetés, szabadság, szociális juttatások, üdülés), amelyekről a tagok önszántukból nem mondtak le.

A *személyes felelősségen alapuló gazdálkodási modell* létrejöttének feltétele a termelő tőke egyéni birtokbavétele, amely nélkül a személyes felelősség, illetve a gazdasági kockázat vállalása nem képzelhető el. Ezt csupán a jól képzett mezőgazdasági dolgozók egy kis csoportja tartotta jó megoldásnak, akiknek megvolt a szakértelme ahhoz, hogy felmérjék a gazdálkodás szakmai és pénzügyi feltételeit. A közös gazdaságokban dolgozók nagy többsége számára kevésbé vonzó, noha esetleg lehetőségként felmerült a magángazdaság létrehozásának gondolata. A megkérdezettek a bizonytalanságot (különösen a jelenlegi rossz piaci és gazdálkodási feltételeket) a kockázattól való félelemet, a beruházási eszközök hiányát, a gépek és más termelőeszközök beszerzési nehézségeit, a tapaszt-

talatlanságot, s a játékszabályok hiányát emlegették a leggyakrabban. Többen megjegyezték a munka fáradságos voltát, a felelősség súlyát, az ismeretek hiányát, amelyek megnehezítik a magángazdálkodás megalapozását. A többség számára a magángazdálkodáshoz való visszatérés a legrosszabb eshetőség, amihez legfeljebb elbocsátás esetén folyamodnának. A magángazdálkodás modellje pedig számukra az egykor volt paraszti gazdálkodási modell.

A kisbirtokokra alapozott gazdálkodási modell kialakítása egy valaha létezett rendszer feltámasztását jelenti. Visszatérést a kis földterületeken folytatott gazdálkodáshoz, amely a kollektivizáció előtt már létezett. Ezt a modellt a megkérdezettek többsége jól ismeri és elavultnak tartja, megjelenése az elkövetkezőkben minden bizonnyal periférikus lesz. Mindenekelőtt azok számára jelenthet alternatívát, akik elveszítették munkahelyüket, s kénytelenek önellátásra berendezkedni.

Egy megreformált szövetkezeti modell, amely egybegyűjti mindazokat, akik elfogadják, hogy meg kell változtatni a munkaszervezetet, de nem akarják elveszíteni a csoporttulajdonból származó előnyöket. Tudatában vannak a létező szövetkezeti irányítási rendszer hibáinak, a személyes felelősség általános feloldódásának, a források eltérő eloszlásának. Ezeknek a gyengeségeknek a kiküszöbölése érdekében meg akarják újítani a szövetkezeti modellt. Előremutató megoldás lenne, ha jelentős számú szövetkezeti tag, akik kiléptek a szövetkezetből, létrehoznának a termelő javak és a tőke működtetésére egy „dolgozói-részvényesi” gazdasági konstrukciót. Ennek a „posztkollektivistá” ideálmodellnek a legnagyobb az esélye a régi kollektív mezőgazdasági modell eredményes leváltására, mivel a felsoroltak közül ez áll hozzá a legközelebb.

A privatizáció és az érdekkonfliktusok

A politikai és a társadalmi erők játéka

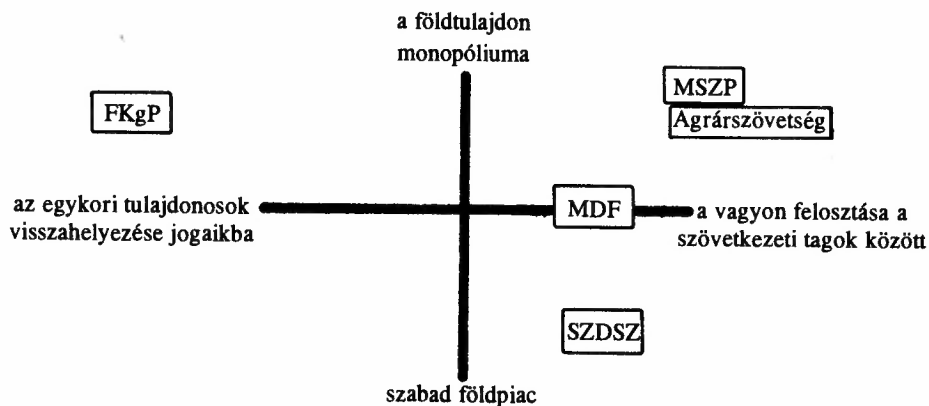
Az átalakulás fontos dimenzióját alkotta Magyarországon a társadalmi konfliktusok szintje. Az átalakulás alapvető kérdése volt a termelés társadalmi viszonyainak megválasztása, amelyek felválthatják a kollektív társadalmi-termelési modellt. Ám az új modell jellemzői nem voltak világosan megfogalmazva. Meglehetősen légi politikai koncepciók születtek a létrehozandó modellről. Ezek a megközelítések kizárólag a szerkezeti átalakítással, a privatizáció kérdésével foglalkoztak. Az új politikai döntéshozók jelentős része szerint a piacgazdaság irányába mutató átalakuláshoz paradigmaváltásra van szükség, rendezni kell a tulajdonhoz való viszonyt, és újra kell formálni a tulajdonosi felelősséget: minden termelőeszköznek és minden földdarabnak tulajdonosa kell hogy legyen.

A tulajdonviszonyok átformálásáról, amelynek a mezőgazdaság dekollektivizációja a feltétele, igen eltérő koncepciók voltak jelen. A magántulajdon gyökeres kiirtása, amit a kommunista rendszer vitt véghez, jogilag igen zavaros helyzetet hagyott maga után. Tisztázni kellett, ki számít legitim tulajdonosnak? Az egykori parasztok (nagy többségük már nem él), vagy esetleg a gyakran már városokban élő leszármazottaik? Azok a mezőgazdasági dolgozók, akik a földeket művelik és munkájuk révén részt vettek a vagyon gyarapításában (az egykori tulajdonosok csekély része vitte be a javait is a szövetkezetbe)? A föld és az egyéb termelőeszközök tulajdona számos kérdést vet fel. Reprivatizáció vagy privatizáció, milyen lépésekben és milyen módon kell ezeket a folyamatokat végig vinni?

Magyarországon a föld privatizációjának kérdése éles politikai viták középpontjában állt. A kárpótlási törvény elfogadása (1991 június) hosszú hónapokig húzódott, aminek a téma körül feltörő érdekkonfliktusok hevéssége volt az oka. A politikai pártok által elfoglalt pozíciók könnyen azonosíthatók voltak egy-egy jól körülhatárolható csoport érdekeivel, a társadalomnak ugyanis több csoportja tarthatott igényt különböző jogcímenek földtulajdonra.⁷ A tulajdonjog rendezése és helyreállítása módjának megválasztása körül kiálló érdekkonfliktusokat a pártok természetesen lefordították ideológiai koncepciókra. Ezeknek a viszonyrendszerét a 3. ábrán próbáltuk – némileg sematikus – megjeleníteni.

3. ÁBRA

A politikai szervezetek viszonya a termőföld privatizációjához
 (Relationship of the political organisations to the privatisation of the arable land)

Szerkesztette: Marie-Claude Maurel.

A Független Kisgazdapárt választási programjának középpontjába, a magántulajdon sérthetetlenségének elve alapján, a földeknek a 1947-es tulajdonviszonyoknak megfelelő visszaadását állította. Ez volt az a párt, amely felújította a két világháború közötti agrár-tradíciókat, jogi orvoslást kínált a kisemzetteknek, és védelmezte az önálló kistermelő ideálját, aki gondot visel a földjére, s birtokában van a gazdálkodáshoz szükséges ismereteknek. A Független Kisgazdapárt felvállalta a mezőgazdasági dolgozók érdekképviseletét. Mindazokat maga mögött tudhatta, akik a párt programjának megvalósulása révén remélték egykori javaik visszaszerzését. A Kisgazdapárt volt az a párt, amelyik miután belépett a kormánykoalícióba, 1990 nyarán betervezte azt a törvénytervezetet, amely kilátásba helyezte a földek visszaadását egykori tulajdonosaiknak, azzal a feltétellel, hogy mezőgazdasági művelést folytatnak az újra birtokba vett területen.

A Kisgazdapárt koncepciójával ellentétes javaslatokat dolgozott ki a Szocialista Párt és az Agrárszövetség (az utóbbit 1990 januárjában alapították). E két párt a szervezetekben dolgozók, s mindenekelőtt a szervezetek vezetői érdekeit képviseli, akiket ellenfeleik gyakran „zöld báróknak” neveznek. Ha el is fogadták az egykori tulajdonosok kompenzációjának elvét, nem akartak jogi restaurációt, mivel az hátrányosan érinti a szervezetekben dolgozókat. A szervezetek tagokat a közös vagyon legitim tulajdonosainak tartják, ezért a szervezetek jogi elismerését kívánták elérni.

A Szabad Demokraták Szövetsége, amely az ellenzék legnagyobb pártja volt, elutasította ezeket a szélsőséges koncepciókat, ám a párt igen kevésbé van jelen a falvakban. Az SZDSZ programja tulajdoni monopóliumok nélküli mezőgazdaság kialakítását tűzte ki célul, a privatizáció fokozatos végrehajtását tartotta kívánatosnak, amelyet a földpiac megeremtésére kell alapozni. Nézetük szerint mindezt egy liberális gazdaságpolitikába kell beilleszteni.

A kormánykoalíció fő erejét adó Magyar Demokrata Fórum agrárkonceptiója – a konfliktusok elkerülése érdekében – kevésbé volt konkrét és többször megváltozott. Elhárított minden olyan radikális átalakításra vonatkozó tervezetet, amely veszélybe sodorhatná a mezőgazdasági termelést. Elutasította mindenekelőtt a földek visszaadását, amivel szemben javaslatot tett arra, hogy az elvett földek egykori tulajdonosait „kárpótlási jegyekkel” kompenzálják. Az MDF pragmatikus tervezetében a mezőgazdaság újjászervezését a termelési formák pluralitása alapján képzelték, amelyen belül helyet kaphatnak a magántulajdonon alapuló egyéni gazdaságok és a tagok tulajdonát közösen működtető, újjászervezett szervezetek is.

Végül az 1991. június 26-án elfogadott kárpótlási törvény kompromisszum eredményeként született meg. A törvény igyekezett összebékíteni az egykori tulajdonosok kárpótlását és az automatikus reprivatizáció elvetését oly módon, hogy az adományozott „kárpótlási jegyekkel” részt lehetett venni a privatizáció folyamatában, vagyis az egykori tulajdonosok árverésen földet vásárolhattak privatizációra kijelölt szervezetek és állami földalapokból.

A szövetkezeti vagyon privatizációja, a társadalmi konfliktusok téje helyi léptékben

1992. január 17-én született meg a szövetkezeti vagyon átalakítását szabályozó törvény. E jogszabály a közös tulajdonban (csoporttulajdonban) levő termelőeszközök, továbbá az osztatlan szövetkezeti tulajdon felosztásáról, valamint arról intézkedett, hogy milyen tulajdoni jogosítványok illetik meg a tagokat. Milyen elveken alapulhat a tőkerészek felosztása? A szövetkezeti vagyon felosztása súlyos következményekkel járó művelet volt, amely érzékenyen érintette a közös tulajdonon alapuló termelési struktúrát, a szövetkezetek bér munkásait és alkalmazottait. A törvény alkalmazása körül heves viták dúltak, amelyek mögött súlyos társadalmi érdekellentétek feszültek. 1992 tavaszán a szövetkezetek határozatokat hoztak a „vagyon nevesítésének” kritériumairól. Azok, akik földdel és más vagyontárgyaikkal együtt léptek be a szövetkezetbe, a bevitt vagyon szerinti felosztást szorgalmazták. Kritériumként merült fel ugyanakkor a közös munkában való részvétel is, amelyért kompenzálni kellett a tagokat. Közelebről meg kellett tehát határozni, hogy ennek alapjául a tagság időtartama, a munkaviszonyban eltöltött idő vagy az elvégzett munka értéke szolgál-e, mivel a három értékelési mód nagyon eltérő eredményre vezet. A szövetkezeti tagok bizonyos csoportjai előnyöket élveztek mások kárára, a méltányosság elvét azonban mindenki elfogadta. Nagy veszélyt jelentett a passzív részvényesek magas aránya,⁸ akik nem tudják ellenőrizni az irányítókat. Végül a privatizáció kimenetelét illetően problémát jelentett, hogy a földek háromnegyede nyugdíjasok tulajdonában van, akik elsősorban földjáradékra tartanak igényt.

A privatizáció végrehajtási utasításainak szövetkezeteken belüli alkalmazása felszínre hozta a különböző társadalmi csoportok közötti érdekkonfliktusokat. A különböző érdekcsoportok közötti dialógus színteréül hozta létre a kárpótlási törvény a helyi „érdekegyeztető fórumokat”.

A bolyi szövetkezet 2 489 hektárnyi földdel rendelkezik (ebben nincsenek benne az egyéni használatban levő területek), amelyből 978,7 hektár magántulajdonban van, míg a fennmaradó rész közös tulajdont képez. (Ebből 350 hektárt megvásárolt az állam, 1 160 hektárt pedig az egykori szövetkezeti tagok és örököseik kárpótlási földalapjaként különítettek el.) A tulajdonosok nagy hányada (95%-a) idős, többnyire nyugdíjas. A bolyi szövetkezet tagjainak többsége a javaival együtt csatlakozott a szövetkezethez. A 30-as években a parasztok több mint fele 18–20 hektáros tulajdonnal rendelkezett, míg napjainkban a tagok földtulajdona átlagban 3 hektár alatt van.

A vagyonrészek első felosztását (a termőföld a vagyonnak csupán 50%-a) 1989 nyarán hajtották végre, aminek eredményeképpen a szövetkezeti tagok kaptak egy igazoló értékszelvényt, amelyen a szövetkezetben eltöltött évek arányában tüntették fel a vagyonrészt (12 000 Ft/év). Az 1990-es mérleg adatai alapján a szövetkezet vagyona a következőképpen oszlott meg: a vagyon teljes értéke 158 070 000 Ft volt, amelyből 1 241 000 Ft

(0,8%) az államé, a szövetkezet közös tulajdona 93 156 000 Ft (58,9%), míg 63 673 000 forintnyi vagyonnak a tagok voltak a tulajdonosai.

1992. április 29-én a szövetkezet közgyűlése határozott a vagyon felosztásának módjáról. A vagyon 20%-át azok a tagok, illetve örököseik között osztották fel arányosan, akik vagyonukkal együtt léptek be a szövetkezetbe. A fennmaradó 80%-ot a szövetkezetben eltöltött évek arányában osztották szét a tagok között. Az elvégzett munka értékét, amit a jövedelem alapján terveztek felbecsülni, mint figyelembe vehető kritériumot elvetették. Ez a döntés jól bizonyította az egalitárius szemlélet dominanciáját a szövetkezet tagjai körében. A vagyon felosztásában 694 személy volt érdekelt, akik közül 248-an nem tartoztak a szövetkezethez (azoknak az egykori szövetkezeti tagoknak az örökösei, akik legalább hat éven keresztül tagok voltak), míg 446-an aktív dolgozók, illetve nyugdíjasok voltak. Kizárólag ez utóbbiak vehettek részt a közgyűlés döntéseinek meghozatalában. A közgyűlésen a tagok egyhangúan kinyilvánították, hogy a megújult szövetkezet tagjai kívánnak maradni.

A földalapok kijelölése nem bizonyult sikeresnek ebben a szövetkezetben, ezért a pécsi földhivatal átvizsgálásra bekérte az iratok másolatát. A szövetkezet földjeinek összértéke 92 100 aranykorona volt, amit a következő módon osztottak fel: 35 503 aranykorona a szövetkezeti tagok tulajdona, 8 444 aranykorona az alkalmazottak és a föld nélkül belépett szövetkezeti tagok tulajdona, 5 913 aranykorona az egykori tulajdonosok kárpótlási földalapja. A fennmaradó 42 238 aranykoronát pedig a tagok között osztották fel, a szövetkezeti tagsággal időarányosan. A földalapok kijelölése során azonban, a szövetkezet vezetői elmulasztották meghatározni a második kárpótlási törvény végrehajtásához szükséges földalapot. A második kárpótlási törvény azoknak az egykori földtulajdonosoknak a helyzetét rendezi, akiket 1939. május 1-je és 1949. június 8-a között fosztottak meg javaiktól. A második kárpótlási törvény érintettjei között nagyon nagy volt a német származású magyar állampolgárok száma, akiket a világháború elsodort lakóhelyükről, s mikor hazatértek, nem volt módjuk javaik visszaszerzésére. Ezt a kérdést nem lehetett rendezni a kérvények benyújtását és megvizsgálását, vagyis 1993 második felét megelőzően.

A szakszövetkezetek voltak azok a termelőegységek, amelyek a legjobban konzer válták a szövetkezetek létrehozása előtti viszonyokat. Némileg általánosítva, csupán a szövetkezet formai kereteivel vették körül az egyéni gazdálkodás egységeit. A jakabszállási Népfront Szakszövetkezet esetében viszont nemcsak erről volt szó. A szövetkezet vezetése a társadalmi viszonyokat illetően igen konzervatívan viselkedett, a gazdasági irányítás ellenben nagyon rugalmas volt, s minden rendelkezésre álló eszközzel a vagyon gyarapítására törekedett – széles körben alkalmazták a bérleti rendszereket, s vagyonuk egy részét kft.-kben helyezték el. Jó példa erre a szakszövetkezet baromfitenyésztő telepe, amelyet egy (magyar származású) svájci üzletember bérelt öt éven keresztül, s a

hatékonyság növelése érdekében csökkentette az általa irányított üzem alkalmazottainak a számát.

A szakszövetkezet vezetőinek sikerült eredményesen működtetni a felhalmozott tőkét, s egyben tudták tartani a közel 350 munkahelyet biztosító mezőgazdasági szervezetet. A versenyképesség megőrzése érdekében a szakszövetkezet társulásokat hozott létre élelmiszeripari és kereskedelmi vállalkozásokkal. Legjobban az a tőkerész gyarapodott, amelyet kivontak a termelésből és bankokban helyeztek el. Erősen visszafejlődtek a szakszövetkezeten belül az egyéni gazdaságok kiszolgálásával foglalkozó ágazatok. A szakszövetkezeti tagok számára ugyanakkor kedvezményes árakat biztosítottak, aminek némileg ellentmondott, hogy azok a gazdálkodók, akikkel személyesen találkoztunk, megfizethetetlen költségekre panaszkodtak. A helyi mezőgazdasági termékek felvásárlásától szintén visszavonult a szakszövetkezet, s a gazdáknak is a termelés visszafogását tanácsolták.

Jakabszálláson 1992 tavaszán hajtották végre a szövetkezeti átalakulási törvényt. A helyi érdekegyeztető fórum közreműködésével kijelölték a földalapokat. Az érdekegyeztető fórum elnöke a polgármester, tagjai pedig a szakszövetkezet elnöke, a szeszőfőző vezetője, egy szövetkezeti tag, és a régi tulajdonosok három képviselője volt. A fórum igyekezett kompromisszumot kialakítani a jelentős mértékben eltérő érdekek között. A szakszövetkezet használatában levő földek értéke 46 034 aranykoronát tett ki (hozzávetőlegesen 5 500 hektár), amely részben a tagok tulajdona (31 115 aranykorona, kb. 3 800 hektár), részben pedig osztatlan vagyon volt (14 918 aranykorona, kb. 1 700 hektár). A földalapból kiemelték azokat a gazdaságokat, amelyeket öt éve, vagy annál régebben használ a bérlője (4 313 aranykorona). Elkülönítettek egy földalapot az alkalmazottak számára (személyenként 20 aranykorona, összesen 5 292 aranykorona, kb. 850 hektár), valamint a kárpótlási földalapot, amelyet a kárpótlási jegy tulajdonosok földárverésen vásárolhatnak meg 5 313 aranykorona értékben. Végül 7 900 hektárra vonatkozó igény érkezett be a földalapok kijelölését felügyelő kecskeméti hivatalba. A kárpótlásra kijelölt földek nem egy tagban helyezkedtek el, mint a klasszikus szövetkezetek esetében, hanem kis parcellákban a tanyák körül. A törvény előrelátó módon arról is rendelkezett, hogy az egykori tulajdonosok megvásárolhatják a tanyájuk körüli földeket.

Másfelől a szakszövetkezet közgyűlése meghatározta a vagyon felosztásának kritériumait. A vagyon értéke (a földek nélkül) 519 360 Ft, 10%-át a munkanapok számával arányosan a szakszövetkezetben öt évnél régebben dolgozó alkalmazottak között osztották szét. A fennmaradó részt a szövetkezeti tagok között három különböző súllyal figyelembe vett szempont szerint osztották fel: a vagyon háromnegyedét a szakszövetkezetben elvégzett munka ideje alapján, 5%-át a tagsági viszony időtartama, 20%-át pedig a szakszövetkezetbe bevitt föld és egyéb javak értékének arányában. Az 1 400 tagból 803-an kinyilvánították, hogy a szövetkezeti törvény által szabott feltételeknek megfelelően, fenn akarják tartani a szövetkezeti struktúrát. Az elnök véleménye szerint a tagok nem

kívánnak megválni ettől a munkaszervezeti formától, amely tömítő szerepet játszhat, azaz enyhítheti a piacnak az egyéni termelőket sújtó hullámszárait.

A szövetkezet sorsa azonban továbbra is bizonytalan: nem tudni a jogi keretek átalakítása elegendő-e a társadalmi-termelési viszonyok alapvető megváltoztatásához. S kétséges, hogy külső eszközökkel meg lehet-e határozni egy ilyen kevésbé kialakult struktúra fejlődését.

Következtetések

Alapvető kérdés, milyen igazgatási módok alakulnak ki a nagygazdaságok jogi átszervezése után. Képesek lesznek-e az új szervezetek a versenyképesség kihívásának megfelelni anélkül, hogy elviselhetetlen társadalmi feszültségeket okoznának az átalakulás sodrába került dolgozók számára? Nehézségekbe ütközhetnek a tulajdonosi szemlélet és felelősség felélesztésére tett kísérletek, ha a privatizáció során a nagy többséget megfosztják munkája gyümölcsétől. A társadalmi szereplők döntő hányada két modellt állít egymással szembe, a társult tulajdonosok szövetkezetét, illetve a bér munkásokat foglalkoztató nagy mezőgazdasági vállalkozás modelljét. Megválaszolatlan kérdés, hogy a szövetkezeti öngazgatásra törekvés összehétközthető-e a hatékonyság növelésének követelményével?

Feltételezhetően a társadalmi-termelési formák kialakulását nagymértékben befolyásolja a kollektív mezőgazdaság öröksége, de remélhetően a szelekciót a piaci erők végzik el, amelyek szétválogatják az életképes gazdaságokat, s azokat, amelyek versenyképtelenségük révén alulmaradnak a küzdelemben. Ezeknek az átalakulási folyamatoknak a sebessége egy sor gazdasági és társadalmi kényszernek a függvénye, amelyek behatárolják az agrárpolitika döntéshozóinak játékterét is. Fel kell készülnünk az átmeneti formák tartós fennmaradására, s arra, hogy nem jön létre egy domináns modell, vagy modelleknek egy zárt kombinációja, amely önmagában képes lenne a piaci igények kielégítésére, és az európai integráció által támasztott kihívásokhoz való alkalmazkodásra.

Fordította: Rácz Lajos

Jegyzetek

- ¹ 1945 áprilisa és novembere között 2 850 000 hektár földet osztottak ki 663 400 gazdálkodó között, létrehozva ezzel egy átlagban három hektárnál kisebb gazdaság nagyságot.
- ² A szerepek felosztása az egymást kiegészítő tevékenységek megszervezésére alapozódott. A specializált mezőgazdasági termelésben nagyon magas a tőkeigénye, de alkalmas arra, hogy nagyléptékben szervezzék meg a termelést. A kisgazdaságok mindenekelőtt olyan kiegészítő területeken jutottak szerephez, ahol magas volt a kézi munka iránti igény.

- ³ A kollektivizált mezőgazdaság létrehozásához egyfelől belső feltételek szükségeltetnek (úgy mint a föld és a termelőeszközök szocialista tulajdonba vétele), másfelől a mezőgazdaság működésének szabályozása (a szocialista modell alapján, amely szélesen integrálja a termelési és nem termelési funkciókat), végül a megfelelő gazdasági környezet (tervezés, az erőforrások adminisztratívallokációja és az árak mesterséges rögzítése).
- ⁴ A tulajdon megszűnt, mint usus (azaz a javak használati joga), leszámítva egy szigorúan körülhatárolt földdarab használatát. Hasonlóképpen nem létezett a fructus (azaz a birtokolt javak által teremtet haszon elcsajátítása), a tulajdonosok kizárólag szimbolikus földjáradékot kaptak. S végül nem működött a birtokos abusus joga (azaz a javakkal való szabad rendelkezés joga), mindössze a tulajdon igen korlátozott örökítésére volt lehetőség, amelynek következtében azonban az új tulajdonos nem vált szövetkezeti taggá.
- ⁵ Ezt a vizsgálatot végrehajtottuk Lengyelországban és Csehországban is egy tudományos együttműködés keretében. Magyarországon a vizsgálatot a MTA Regionális Kutatások Központjának kutatói végezték. A csoport irányítójának, Kovács Katalinnak ezúton is köszönetet mondunk értékes közreműködéséért.
- ⁶ Vizsgálatunk időpontjában a „Népfront Szakszövetkezet” által használt terület 5 571 hektár, ebből 3 990 hektár magántulajdonban van, míg 1 581 hektár megváltott föld közös (osztatlan) szövetkezeti tulajdonban. A 3 990 hektár magántulajdonban levő föld a csatlakozások során került a szakszövetkezetbe, amelyből 2 220 hektárt 418 tag művel közvetlenül, családi munkaerőre támaszkodva. Ezen a 2 220 hektáron felül még vannak bérbe adott földek is, amelyen egyéni, vagy kiegészítő gazdaságot működtetnek a tagok, illetve az alkalmazottak. A tagok és az alkalmazottak használatában levő, vagyis az egyénileg művelt földterület nagysága hozzávetőlegesen 3 000 hektár, vagyis a teljes terület 53,8%-a.
- ⁷ Az első csoportot azok a mezőgazdasági szövetkezeti tagok alkotják, akik a földjükkel együtt léptek be a szövetkezetbe, akiknek a közös használatban lévő földek 39%-át birtokolják van. A tagok második csoportját azok alkotják, akik föld nélkül léptek be a szövetkezetbe, de munkájukkal részt vettek az osztatlan vagyon gyarapításában. Végül az utolsó kategóriába a földek egykori tulajdonosai, illetve azok örökösei tartoznak, akik jogi érveik alapján igényt tarthatnak a szövetkezetek, valamint az állami gazdaságok földjeinek megszerzésére.
- ⁸ A szövetkezeti vagyont másfél millió tulajdonos között osztották fel, a 300 000 aktív dolgozó a vagyon egyharmadát kapta. A fennmaradó rész 600 000 nyugdíjas és 600 000 egykori szövetkezeti tag, illetve örökösei birtokába került.